

В. Бліхар

Львівський державний університет внутрішніх справ,
д-р філос. наук, проф.
завідувач кафедри філософії та політології

ЕКЗИСТЕНЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНУ

© Бліхар В., 2016

Проаналізовано концепт “правова допомога”, розглянуто філософсько-правову основу його екзистенції, підґрунтям якої є твердження, що людина, котра дотримується норм моралі у щоденному житті, відповідно дотримуватиметься й вимог закону, адже він спирається на загальнолюдські цінності, вироблені впродовж існування людства норми, що є першими регуляторами суспільного життя. Обґрунтовано, що на рівень правової допомоги безпосередньо впливає особа, яка її надає, – юрист, який своєю фаховою діяльністю апелює до синкретизму права і моралі, усвідомленої реалізації у практичній діяльності норм моралі та спеціальних норм, виражаючи відповідальність, справедливість, патріотизм і визнання гідності кожної людини. Акцентовано увагу на тому, що актуалізувати правову допомогу як філософсько-правовий феномен можливо лише за умови людиновимірності цього концепту.

Ключові слова: екзистенція, людина, юрист, юридична діяльність, суспільство, держава, правова допомога, філософія права.

В. Бліхар

ЭКЗИСТЕНЦИЯ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ КАК ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНА

Проанализирован концепт “правовая помощь”, рассмотрен философско-правовой фундамент его экзистенции, в основу которой заложено утверждение, что человек, который придерживается норм морали в повседневной жизни, соответственно будет придерживаться и требований закона, ведь он опирается на общечеловеческие ценности, выработанные на протяжении существования человечества нормы, которые являются первыми регуляторами общественной жизни. Обосновано, что на уровень правовой помощи непосредственно влияет личность, которая ее предоставляет, – юрист, который своей профессиональной деятельностью апеллирует к синкретизму права и морали, осознанной реализации в практической деятельности норм морали и специальных норм, выражая ответственность, справедливость, патриотизм и признание достоинства каждого человека. Акцентируется внимание на том, что актуализировать правовую помощь как философско-правовой феномен возможно только при условии антропоцентричности этого концепта.

Ключевые слова: экзистенция, человек, юрист, юридическая деятельность, общество, государство, правовая помощь, философия права.

EXISTENCE LEGAL AID AS A PHILOSOPHICAL-LEGAL PHENOMENON

The article analyzes the concept of “legal assistance”, discussed the philosophical and legal foundation of its existence, the basis of which laid the claim that a person who adheres to the norms of morality in daily life, according to adhere to and the requirements of the law, because it is based on universal values, developed by throughout the existence of human norms, which are the first regulators of social life. Substantiates that the level of legal aid directly affects personality, which it provides – a lawyer, which his professional activities appeals to syncretism of law and morality, conscious realization in practice of morality and special rules, expressing responsibility, justice, patriotism and recognition of the dignity each person. The attention to the fact that the update legal assistance as the legal and philosophical phenomenon is possible only if this anthropocentric concept.

Key words: existence, man, lawyer, legal work, society, government, legal assistance, legal philosophy.

Постановка проблеми. Внутрішній світ людини імплемтується в її поведінку, і навпаки, – поведінка людини імплемтується у її внутрішній світ. Тож високоморальна особистість чинитиме відповідно до загальнолюдських принципів моралі, право- і законслухняно. Внутрішній потенціал людини стимулює її до вдосконалення здобуванням нових знань, формуванням інноваційних методик роботи тощо.

Концепт правової допомоги є філософсько-правовим і соціокультурним феноменом, він покликаний сприяти орієнтуванню людини у юридичних питаннях, пов’язаних з різними вимірами суспільно-правових відносин. Загалом він має беззаперечну цінність для суспільства, державо- і правотворення, що й підтверджує актуальність вибраної для наукової розвідки тематики.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематика, запропонована у темі дослідження, раніше не була безпосереднім об’єктом філософсько-правового аналізу. Проте окремі питання висвітлювали у своїх працях такі науковці: В. К. Бабаєв, Ж.-Л. Бержель, М. В. Вітрук, Т. З. Гарасимів, І. С. Кон, А. Ф. Коні, А. С. Токарська, М. М. Цимбалюк та ін.

Мета роботи – з’ясувати екзистенційну сутність правової допомоги як філософсько-правового феномену.

Виклад основного матеріалу. Принцип законності – один зі стрижневих, адже усі інші принципи, спираючись на його ефективність, мають можливість діяти. Зрештою, право й існує в соціокультурному просторі для того, щоб його неухильно дотримувались усі члени суспільства. Тож законність – основа будь-якої держави соціально-демократичної орієнтації та громадянського суспільства. Як зазначали ще в давнину: “...ми можемо робити те, що дозволено законом”. Тому в широкому розумінні під цим принципом потрібно розуміти дотримання вимог законів та інших нормативно-правових актів. Як зазначає В. К. Бабаєв: “...важливим імперативом у принципі законності є верховенство закону над іншими правовими актами. Оскільки в кожній галузі права, сфері суспільного життя та юридичній практиці законність має певний, специфічний “набір” імперативів” [5, с. 230].

На думку М. В. Вітрука, загальносоціальні гарантії забезпечують основоположні умови реального здійснення усіх прав і свобод людини та громадянина, сприяють формуванню в індивіда зацікавленості в їх реалізації. Водночас, як зауважує науковець, самі по собі загальносоціальні умови не завжди забезпечують повноцінне використання прав і свобод [2, с. 144]. Тому вважаємо,

що в нинішніх умовах права, свободи та обов'язки людини потребують спеціальних юридичних гарантій, які уможлиблювали б повноцінне правомірне їх використання.

Окрім того, важливим є питання раціонального підґрунтя прав людини, що відображається у природному праві.

Серед найважливіших завдань правової допомоги потрібно виокремити правовий захист інтересів громадян та осіб, котрі перебувають у державі для створення ідеального громадського порядку. На думку Ж.-Л. Бержеля, аналогічно: “[...] і право прагне встановити гармонійний, ідеальний громадський порядок та регулювати відносини у суспільстві, зокрема сприяти (ступінь втручання при цьому залежно від конкретного випадку може бути різним) встановленню у суспільстві певного морального порядку, правової безпеки або сприяти суспільному прогресу. Цілі і застосовувана технологія варіюються залежно від особливостей правових систем, а інколи і в рамках однієї системи, що залежить від особливостей окремих галузей права. По суті ж наявні в нашому розпорядженні моделі обмежені кількісно; вибір, здійснюваний різними правовими системами, не можна назвати чітко позначеним або однозначним, оскільки предметом вибору виявляються доміанти або нюанси. Далі стає можливо, залишаючись усередині загальної теорії, виділити із загального полотна дослідження основних систем головні загальні проблеми, варіанти вибору, фундаментальні поняття й інститути, інтелектуальні процедури, а також матеріальні чи формальні засоби, що використовуються в організації будь-якої юридичної системи, а також оцінити ефективність застосування цих компонентів в рамках певного юридичного порядку” [1, с. 20–21].

Право найтісніше пов'язане з людиною, оскільки не може існувати поза людським суспільством. Це впливає із функцій права: регулятивної – як засобу регулювання життя, поведінки людей у суспільстві, впорядкування суспільних відносин; інформаційної – полягає у наданні людині інформації про її права та обов'язки, які виражаються через правові норми; гуманістичної – зводиться до того, що саме право закріплює принципи регулювання суспільних відносин на основі гуманізму, справедливості, рівності; виховної – полягає у впливі права на свідомість людини, завдяки чому в людини формується правова культура, що надалі виражається у правослухняній поведінці; прогностичної – це функція, яка дає людині змогу передбачити наслідки й результати своїх дій та вчинків; пізнавальної – сприяє здобуттю людиною на життєвому шляху певних знань; орієнтаційної – дає змогу людині будувати свою поведінку на основі вимог та норм законів, у яких містяться моделі правомірної поведінки; профілактичної – сприяє усвідомленню людиною того, що за умови недотримання правових норм, вчинення небажаних для суспільства дій вона буде позбавлена певних благ тощо.

Людина, як істота, наділена свобідною волею, має можливість самостійно вибирати свій життєвий шлях, пріоритети і цінності, яких дотримуватиметься під час побудови стосунків з оточенням та лінії поведінки у суспільстві. Це стосується усіх сфер її життя та діяльності.

Сьогодні кожен формує свою особистість на основі власної системи цінностей та орієнтацій, роздумів над своїми вчинками і вчинками інших людей, особистого досвіду, набутого у спілкуванні з іншими, нагромаджених знань, рівня самоорганізації та самовиховання. Людина повинна постійно аналізувати свої вчинки і з морального, і з суспільного погляду. Таке уміння сприяє самовихованню особистості, адже завдяки аналізу людина формує для себе систему норм та цінностей, дозволеного і забороненого, межі своєї поведінки у суспільстві, виробляє в собі здатність до самоконтролю.

Самоконтроль – це здатність людини керувати власною поведінкою. У будь-якій системі норм та цінностей завжди існують певні обмеження, тобто своєрідні рамки, через які людина може або не може переступити, зважаючи на морально-етичні норми і вимоги закону, які вона прийняла.

Контроль поведінки поєднується з контролем над власними почуттями, що не повинні керувати людиною під час здійснення будь-якого вчинку, оскільки зайва емоційність може призвести до дій, наслідком яких буде порушення тих чи інших норм, прописаних у законі. Розвиток такої риси характеру, як самоконтроль, є важливим під час формування лінії поведінки людини, зокрема й правослухняної, що дає можливість людині виконувати поставлені перед нею завдання, чітко контролюючи свої емоції, почуття.

Вимогливість до себе, своїх учинків та дій є однією з ознак того, що поведінка людини буде свідомо та без емоційних травм підпорядкована вимогам моралі й закону.

Спершу вимоги суспільства і держави, виражені у формі закону та неписаних моральних правил, викликають у людині конфлікт між бажаним і дозволеним для неї. Це пояснюється тим, що людина змушена дотримуватися цих вимог усупереч особистим уявленням та внутрішнім переконанням. Однак у процесі соціалізації та формування особистості людина починає розуміти й усвідомлювати доцільність тих чи інших вимог, сприймаючи їх як умову, необхідну для свого існування в суспільстві. З часом вони фіксуються на підсвідомому рівні, спонукаючи людину до подальшого розвитку та самовдосконалення.

Утім, не усі люди активізують свою поведінку відповідно до вимог моралі та закону, адже в цьому випадку нівелюють свідоме ставлення до таких понять, як моральний обов'язок та відповідальність за свої вчинки. Слушно щодо цього висловився І. Кон: "Поведінка особистості залежить не тільки від того, як вона розуміє проблему, що перед нею, але й від її психологічної готовності до тієї чи іншої дії" [3, с. 31]. Наприклад, моральний вчинок – усвідомлена дія людини, що відповідає моральним вимогам і здійснена на підставі прийнятої людиною системи морально-етичних норм та цінностей. Такий вчинок є наслідком морального мотиву. Будь-який вчинок складається з мотиву, мети, наслідку та, врешті-решт, аналізу дії. Вчинок вважається моральним за умови, що усі його складники є моральними, тобто відповідають загальноприйнятим нормам і цінностям. Якщо бодай один елемент у цій системі є аморальним, то увесь вчинок набуває значення аморального.

Коли людина вчиняє правильно відповідно до системи цінностей та норм закону, то з часом у неї виробляється звичка вчиняти морально і правослухняно. У такий спосіб людина формує свої морально-правові якості – стійкі риси характеру, що виражені в її поведінці, вчинках у конкретних ситуаціях.

Кожна людина сама вирішує, яку життєву стратегію покласти в основу своєї поведінки. Одна категорія людей вчиняє відповідно до вимог закону та моралі, інша – діє лише на основі власних бажань, нехтуючи приписами нормативно-правових актів, що регулюють державне життя, та моральні цінності, які виступають основою для співіснування людей у певній спільноті (родині, колективі, групі однолітків). Між діями цих двох категорій завжди має зберігатися рівновага, це забезпечить можливість існування держави. І саме правова допомога має на меті захистити права і свободи людини та громадянина (навіть правопорушника). Поняття "правова допомога" найчастіше трактують як сукупність заходів, спрямованих на надання громадянам, підприємствам, установам, організаціям допомоги для їх правильної орієнтації у чинному законодавстві, вироблення звички свідомо виконувати правові норми, зміцнювати законність [6, с. 470]. Для існування феномену правової допомоги потрібна вільна згода людини на отримання юридичних послуг.

Наприклад, осіб, які надають юридичну допомогу, можна зарахувати до однієї з трьох груп, залежно від того, яким саме цінностям вони надають пріоритетного значення у своїй діяльності: тих, хто орієнтується на правові цінності (у разі виникнення конфлікту під час вирішення проблем клієнтів керуватимуться передусім вимогами закону; тобто основною ознакою їхньої роботи є неухильне дотримання норм, прописаних у законі), тих, хто безапеляційно дотримується норм моралі (вирішуючи конфлікт, виходитимуть з основоположних принципів гуманізму, вимог справедливості, моралі тощо, якими керуються у повсякденному житті і якими не зможуть поступитися), і тих, хто орієнтується на професійні цінності (у своїй діяльності керуватимуться вимогами професійної етики).

Якщо людина звертається до юриста по допомогу у відновленні порушеного права чи лише за консультацією, то моральний аспект питання не викликає жодних сумнівів. Юристові лише потрібно законними методами, використовуючи власні юридичні знання і навички, домогтися справедливості. Інша ситуація, коли доводиться допомагати людині, яка скоїла злочин. У цьому випадку юрист постає перед проблемою вибору: з одного боку, правопорушник чи злочинець – також людина, яка має певні права і свободи, гарантовані державою, а з іншого, – чи заслуговує

така людина на дотримання її прав, якщо сама порушує права інших. Утім, навіть у такій ситуації перевага залишається на боці моралі.

В одних випадках юрист є засобом для відновлення порушеного права, а в інших – виступає захисником. А. Ф. Коні так писав про адвоката-захисника: “Він друг, він порадник людини, яка за його щирим переконанням невинна взагалі, або ж зовсім не так і не в тому винна, як і у чому її звинувачують” [4, с. 64].

Отже, проблема вибору є своєрідним підґрунтям правової допомоги, покладена в основу цього феномену. Тож правова допомога не є суто юридичним поняттям. У такому випадку вибір доцільно розглядати і з філософського погляду, оскільки між поняттями “право” і “мораль” можна поставити знак рівності. Моральні принципи та установки людини виражаються в її вчинках, поведінці. Людина, яка дотримується норм моралі у щоденному житті, відповідно дотримуватиметься й вимог закону, адже в його основі – загальнолюдські цінності, вироблені впродовж існування людства норми, які виступали першими регуляторами суспільного життя.

Закон, побудований на загальнолюдських цінностях, буде позитивно сприйнятий людьми як такий, що відображає їхні внутрішні переконання та систему морально-етичних норм і правил поведінки.

Цінність правової допомоги безпосередньо залежить від особи, яка її надає, – юриста. Цю людину можна охарактеризувати сукупністю таких рис: синкретизм моралі та права; вищий за загальностатистичний культурний рівень правосвідомості, що зумовлено вимогами до юридичного фаху; усвідомлене прийняття у свою поведінку і загальнолюдських, і спеціальних правил, розроблених відповідно до вимог юридичного фаху; пріоритет таких рис характеру, як стриманість, порядність, ввічливість, відповідальність тощо.

Ще одним виміром аксіоматики правової допомоги як філософсько-правового феномену є усвідомлення людиною, громадянином необхідності дотримання вимог моралі як передумови виникнення закону. Сучасні метаглобальні проблеми, пов’язані з різними вимірами кризи, змусили задуматися не лише вчених, а й громадян над формуванням свідомості та світогляду, зокрема правосвідомості та правового світогляду, своєю поведінкою у суспільстві, над проблемами, важливими для держави. З’явилося чимало наук або їх нових напрямів, які мають на меті розробити засади гармонізації різних аспектів життя людини. Наприклад, у праві з’явилися такі інститути, як інститут прав та свобод людини, правової допомоги, правових цінностей тощо. Що стосується конкретно феномену правової допомоги, то, підсумовуючи, зазначимо: правова допомога покликана сприяти орієнтуванню людини в юридичних питаннях, пов’язаних з різними вимірами суспільно-правових відносин.

Висновки. Правова допомога є філософсько-правовим феноменом, що має важливе значення і для права, і для філософії, зважаючи на те, що існує на перетині двох наук, оскільки більшість правових складників цього поняття можна обґрунтувати за допомогою філософської концепції. Тому перше, на що варто звернути увагу, трактуючи правову допомогу як філософсько-правовий феномен, – це його людиновимірність, що виражається у: визнанні людини, її прав та свобод найвищою цінністю; сприянні забезпеченню можливості для вільного розвитку особистості та проходження нею усіх етапів соціалізації (сприяє вихованню правосвідомого і правослухняного громадянина); недопущенні порушення прав і свобод людини та громадянина, а також у сприянні якнайшвидшому відновленню порушених прав; синкретизмі свободи та відповідальності людини; реалізації принципу гуманізму у практичній діяльності тощо.

І нарешті, поняття відповідальності породжує необхідність ціннісної вмотивованості правової допомоги, оскільки об’єднує в собі й загальнолюдські, правові цінності. Пріоритетними для правової допомоги є такі цінності: життя; гідність – як виразник ставлення людини до самої себе та суспільства до неї; свобода – людина вільна у своїх вчинках за умови, що вона не порушує прав і свобод інших, та норм, прописаних у законі; рівність – усі люди є рівними перед законом, незалежно від расової, релігійної, етнічної належності чи статусу, який вони посідають у суспільстві; чутливість – полягає у вчасній та адекватній реакції на потребу в наданні людині

правової допомоги; взаємоповага – у відносинах між юристом та його клієнтом; незалежність – пріоритети мають бути визначені конкретними викликами, а не нав'язуватися ззовні; прозорість – полягає у відкритості перед суспільством та в усвідомленій необхідності бути йому підзвітним; справедливість – як найвища мета правової допомоги, що полягає у захисті фундаментальних прав людини.

1. Бержель Ж.-Л. *Общая теория права* / Ж.-Л. Бержель ; под общ. ред. В. И. Даниленко ; пер. с франц. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с. 2. Витрук Н. В. *Общая теория правового положения личности* / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с. 3. Кон И. С. *В поисках себя: Личность и ее самосознание* / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 151 с. 4. Кони А. Ф. *Нравственные начала в уголовном процессе* / А. Ф. Кони // *Собрание сочинений* : в 8 т. – М. : Ин-т миров. л-ры, 1967. – Т. 4. – С. 33–70. 5. *Теория государства и права* : учеб. пособ. / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юристъ, 2003. – 591 с. 6. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. – Т. 6. – 768 с.

REFERENCES

1. Berzhel' Zh.-L. *Obshchaia teoriia prava [General Theory of Law]*. Moskov: NOTA BENE, 2000. 576 p. 2. Vytruk N.V. *Obshchaia teoriia pravovoho polozeniia lichnosti [The general theory of the legal position of the person]*. Moskov: Norma, 2008. 448 p. 3. Kon Y. S. *V poiskakh siebia: Lichnost' ii jeje samosoznaniie [In search of self: personality and its identity]*. Moskov: Polytyzdat, 1984. 151 p. 4. Kony A. F. *Nravstvennyie nachala v uholovnom protsessie. Sobranye sochynenyu : v 8 t. [The moral principle in criminal proceedings: collected Works in 8 volumes]*. Moskov: Mirovaia literatura, 1967, t. 4, pp. 33–70. 5. Babaiev V.K. *Teoriia hosudarstva i prava: uchebnoie posobie [Theory of State and Law: Textbook]*. Moskov: Yuryst, 2003. 591 p. 6. Shemshuchenko Yu.S. *Yurydychna entsyklopediya: v 6 t. [Legal Encyclopedia: in 6 volumes]*. Kyiv:Ukrains`ka entsyklopediya, 2004, t. 6, 768 p.